

Bülent ŞENER¹

Çağrı D. ÇOLAK²

TÜRKİYE’DE YENİ SAĞ’IN KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞI:

TURGUT ÖZAL ve ANAP

Özet

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve sonrasındaki gelişmeler Batılı ülkelerin ekonomik hayatında klasik liberalizmi dönüştürerek, ekonomiye devletin müdahalesi öngören “refah devleti” (sosyal devlet) anlayışını ortaya çıkarmış ve uzun yıllar Batılı ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatı bu anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizle birlikte neo-liberalizm adıyla esasta klasik liberalizme dönüş yaşanmakla birlikte, bu dönemdeki liberal düşünce, klasik liberalizmden farklı olarak muhafazakâr değerlerin de eklenmesiyle “Yeni Sağ” ya da liberal-muhafazakârlık adıyla yeni bir biçim almıştır. Bu çerçevede her alana müdahale eden, merkeziyetçi, katı hiyerarşik, kurallara sıkı sıkıya bağlı olan devlet anlayışından esnek örgüt yapılı, âdem-i merkeziyetçi, yumuşak hiyerarşili, minimal devlet anlayışına geçiş yaşanmıştır. Liberalizmin “piyasa ekonomisi” ve “sınırlı devlet” ilkeleri ile muhafazakârlığın toplumsal değerlere vurgu yapan anlayışının bir sentezi olan “Yeni Sağ” anlayış, ABD ve İngiltere’de uygulama alanı bularak, bu yeni kamu yönetimi anlayışı Reaganizm, Thatcherizm gibi adlarla da anılmaya başlanmıştır. Turgut Özal tarafından hazırlanan “24 Ocak 1980 Kararları”yla liberal ekonomiye geçiş yapan Türkiye’de, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve sonrasındaki askeri rejim döneminin ardından, sivil yönetime geçişle birlikte 1983’te iktidara gelen Anavatan Partisi Özal’ın liderliğinde birçok alanda önemli bir dönüşüm sürecinin başlatıcısı olmuştur. Bu çerçevede, Özal, Batılı ülkelerdeki gelişmelere kayıtsız kalmayarak tamamen liberalizmi benimseyen bir tutum sergilemese de, “Yeni Sağ” politikaların “Özalizm” adıyla Türkiye’deki uygulayıcısı olmuştur. Liberal-muhafazakârlığı doktrinel bir paradigma oluşturmasa da, Özal, liberal siyaset ve ekonomi anlayışını muhafazakâr değerlerle sentezleyerek Türkiye’de devlet ve

¹ Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, bulentsener@yahoo.com

² Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, cagricolak61@hotmail.com

toplum yaşamında liberal- muhafazakâr bir anlayışı hayata geçirmiştir. Bu çerçevede, Özal hükümetleri döneminde iktisadi liberalizme yönelik politikalara ağırlık verilmiş olmakla birlikte, siyasal liberalizm alanında da başarılı uygulamalara imza atılmıştır. Ancak yine de Özal hükümetleri döneminde liberalizmin siyasi yönü yarım kalmıştır. Son tahlilde, “Yeni Sağ” anlayışı çerçevesinde Özal’ın uygulamaları sonucu Türkiye’de sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın tüm alanlarında baskın devlet müdahalesi etkisini yitirerek daha çok düzenleyici, denetleyici ve yön verici olmaya yönelik bir sürece girilmiş, devlet-vatandaş-sivil toplum ekseninde önemli gelişmeler yaşanmış, kamu yönetimi ve politikaları yeni bir biçim kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberalizm, Neo-muhafazakârlık, Turgut Özal, ANAP, Kamu yönetimi

THE PUBLIC ADMINISTRATION MENTALITY of THE NEW RIGHT IN TURKEY: TURGUT ÖZAL and THE MOTHERLAND PARTY (ANAP)

Abstract

The Great Depression of 1929 and the developments that followed transformed economic life in Western countries by effecting a change from classical liberalism to “welfare state” (social state). This change provided for government involvement in the economy, which shaped social, political and economic life in Western countries for many years to come. With the economic crisis of the 1970s, there was a return to classical liberalism under the guise of neo-liberalism. The economic liberalism of that era was accompanied by socially conservative values, which were together called the “new right,” or liberal-conservatism. There was a transition from an understanding of state as an interventionist, centralist, rigidly hierarchical, and strictly ordered entity to a decentralized, less hierarchical, and minimal state with a flexible organizational structure. The “new right” ideology, which combined the “free market” and “limited government” principles of liberalism with social conservatism, became a dominant force in the United States and the United Kingdom, and it was alternately referred to as “Reaganism” and “Thatcherism.” Turkey transitioned to a liberal economy with the so-called “January 24th, 1980 Decisions” prepared by Turgut Özal and the Motherland Party, which came to power in 1983 with the transition to civilian rule after the September 12, 1980 military coup and the military regime that followed. Turkey started a process of transformation in many fields under the leadership of Turgut Özal. Özal was not indifferent to developments in Western countries, and he implemented many of the “new right” policies in Turkey under the name “Özalism” even though he did not adopt liberalism in full. Although his liberal-conservatism was not created on a doctrinaire paradigm, Özal synthesized political and economic liberalism with socially conservative values and instilled a liberal-conservative understanding in social and political life. In their policies, Özal governments emphasized economic liberalism, but they also successfully implemented policies that advanced political liberalism. Even so, the political dimension of liberalism under Özal governments was incomplete. In the final analysis, thanks to Özal’s policies shaped by a “new right” ideology, strong

government intervention in all spheres of life, including social, political and economic, started to be replaced by a government that is limited to regulatory, supervisory, and guidance functions; relations between citizens, civil society, and the state were transformed, and public administration and policies were re-shaped.

Keywords: Neo-liberalism, Neo- conservatism, Turgut Özal, Motherland Party, Public administration

GİRİŞ

Öteden beri Türk kamu yönetimi denildiğinde bürokrasinin vatandaş aleyhine genişlemesi, hantallık, kırtasiyecilik, yozlaşma vb. sorunlar akla gelmektedir. Kamu yönetimi bilimi ve anlayışının Cumhuriyet’le tanışmış olduğu tarihten itibaren yapılması talep edilen reform paketlerinde hep bu sorunların aşılmasına yönelik gündem maddeleri oluşturulmuş, ancak patrimonial devlet anlayışının Türk toplumunun iliklerine kadar işlemesi sebebiyle bu gündem maddeleri pratiğe dökülemedi.

Türk kamu yönetimine yeni bir soluk getirme ve eskiye nazaran daha radikal dönüşümlere teşebbüs etme konusunda en çarpıcı hamleler, Türkiye’de 1980 sonrası dönemde yönetime gelen Turgut Özal ve partisi Anavatan Partisi (ANAP) tarafından yapılmaya çalışılmıştır. Türk siyasal hayatında söylem ve tavırlarıyla devleti ayağa düşürmekle itham edilen Özal, inanç yönünden olan hassasiyetleri sebebiyle anti-muhafazakâr tepkilerle karşılaşırken, serbest piyasa yönündeki düşüncelerinden dolayı da anti-liberal tepkilerle karşılaşmıştır. “Yeni Sağ”³ (New right) anlayıştan etkilenen Özal; kamunun küçültülmesi ve işletmeselleşmesi, yönetim, âdem-i merkeziyet ve yerelleşme konularındaki talepleri dillendirmesi bağlamında statükonun açık hedefi olmayı göze almıştır. Bu çerçevede Özal ve partisi ANAP, Türk siyasal hayatında neo-liberalizm ve neo-muhafazakârlık sentezinin Türkiye’deki mimarı olmuştur.

Bu çalışmada önce muhafazakârlık, neo-muhafazakârlık, liberalizm ve neo-liberalizm ideolojileri ele alınacaktır. Daha sonra “Yeni Sağ” siyasetin ortaya çıkışı ve bileşenleri, refah devletinin bunalımı ve bu bunalım sonucu oluşan “Yeni Sağ” iktidarlar bağlamında incelenecektir. Ardından Türkiye’de liberal-muhafazakar sağın temelleri ve tarihsel arka planı ele alınarak, “Yeni Sağ” siyaset anlayışının Türkiye’de etkin hale getirilmesinde ve hakim paradigma olarak kabul edilmesinde başat rol oynayan Turgut Özal ve partisi ANAP üzerinde durulacaktır. Son olarak da Türkiye’de “Yeni Sağ” siyaset anlayışı çerçevesinde Özal döneminde dönüştürülmeye çalışılan kamu yönetimi anlayışı ve uygulamalarına ilişkin bir değerlendirmede bulunulacaktır.

1. Muhafazakârlık ve Neo-muhafazakârlık

Düşünsel temelleri Edmund Burke tarafından ortaya atılan muhafazakârlık Samuel P. Huntington’a göre üç biçimde tanımlanabilir. Birinci tanımlamaya göre muhafazakârlık (elitist teoride muhafazakârlık); feodal, aristokrat tarımsal sınıfların, 18. yüzyılın sonunda ve 19.

³ Siyasi cepheleri belirginleştirmek üzerine yapılan tasniflerin en popülerlerinden biri “sağ” ve “sol” ayrımıdır. Siyasette böyle bir terminolojinin oluşmasının kökeni Fransız Devrimi’nden sonra açılan Kurucu Meclis’teki oturma düzenine dayanır. Mevcut sistemin muhafazasını isteyen aristokrat ve ruhban sınıfı bu mecliste kralın sağında yer alırken, değişim taraftarı olan kesim ise solunda yer almıştır. Bu oturma düzeninden hareketle siyasal hayatta “sağ”; otorite, hiyerarşi, düzen, yükümlülük, gelenek ve milliyetçilik gibi değerlere sahip terminolojinin adı olarak anılmıştır. Bu değerlerden hareketle, liberalizmin orta nokta olarak kabul edildiği doğrusal çizgide “sağ”ı muhafazakârlık temsil etmektedir.

yüzyılın ilk yarısında Fransız Devrimi'ne tepkilerini içeren özel ve eşsiz bir hareketin ideolojisinin adıdır (Huntington, 1957: 454). Fransız Devrimi'yle oluşan hızlı dönüşüm muhafazakâr çevreleri bir düzen arayışına sevk etmiştir. Aileyi ve dini hem toplumun temel kurumları, hem de ahlakın koruyucu temel olguları olarak gören muhafazakâr anlayışa göre devrim, aile gibi toplumsal kurumların altını oymuş ve bunun sonucunda da siyasi istikrar kaybolmuştur. Bu boyutuyla muhafazakârlık, hızlı toplumsal değişim ile soyut ve rasyonel projeler çerçevesinde toplumun yeniden inşası anlayışını reddetme üzerine kurulu entelektüel anlayışı belirlemiştir (Kirk, 2005: 12-13). Bu anlamda muhafazakârlık doğuşu itibariyle aristokratların ideolojisidir. İkinci tanımlamaya göre muhafazakârlık (muhafazakârlığın özerk tanımlaması), belli bir grubun çıkarlarından ya da toplumsal güçlerin özel tarihi biçimlenişinden bağımsız olarak, genel olarak geçerliliği olan düşüncelerden oluşan otonom bir sistemdir ve adalet, düzen, denge, ölçülülük gibi evrensel değerlere dayanır. Muhafazakârlığın üçüncü tanımı ise durumsaldır ve muhafazakârlığı farklılaşmadan/değişimden kaynaklanan bir ideoloji olarak değerlendirir. Bu ideoloji; mevcut kurumlara yöneltilmiş köktenci bir meydan okumaya karşı ve bu kurumları benimseyenlerin kendilerini savunmaya yönelik ideolojisidir. Dolayısıyla muhafazakârlığın özü, ana karakteristiği var olan kurumsal değerlerin şiddetle onaylanmasıdır (Huntington, 1957: 454-455).

Andrew Heywood'a (2007: 76-77) göre muhafazakârlığın unsurları şunlardır:

- Gelenek
- Pragmatizm
- Beşeri mükemmel olmayış
- Organizmacılık
- Hiyerarşi
- Otorite
- Mülkiyet

Bu unsurlar çerçevesinde muhafazakâr düşüncenin merkezi teması olan “muhafaza etme” arzusu, geleneğin idrak edilen erdemleriyle, yerleşik ananelere ve zaman içinde kalımlılığını göstermiş olan kurumlara duyulan saygıyla yakından ilişkilidir ve bunların hem bugün yaşayanlar hem de gelecek nesiller yararına korunmasını savunur. Muhafazakârlık, eylemin pratik şartlar ve pratik hedefler tarafından, eylemi gerçekleştiren tarafından şekillendirilmesi gerektiği inancını savunur. Muhafazakâr insan doğası anlayışında, beşeri varlıklar aşına olunana ve denenip test edilmiş olana yönelik, istikrarlı ve düzenli topluluklar içinde yaşama ihtiyacı hisseden, sınırlı, bağımlı ve güvenlik arayan yaratıklardır. Buna ilave olarak bireyler ahlaki bakımdan bozuktur, bencillikle, açgözlülükle ve iktidar ihtirasıyla lekelenmişlerdir. Dolayısıyla düzenin idamesi güçlü bir devletin, sağlam kanunların ve katı cezaların varlığına ihtiyaç gösterir. Muhafazakârlık, toplumu bireysel yaratıcılığın ürünü olan bir yapı şeklinde görmek yerine, geleneksel olarak onu organik bir bütün veya yaşayan bir varlık olarak görür. Muhafazakârlık, sosyal konum ve statülerin derecelendirilmesini organik bir toplumda doğal ve kaçınılmaz olarak değerlendirir ve bir dereceye kadar otoritenin daima yukarıdan aşağıya uygulandığını ve bunun bilgi, tecrübe ve eğitimden yoksun olanlar açısından kendi çıkarlarını doğru izleyebilmeleri için liderlik, rehberlik ve destek sağladığını düşünür. Muhafazakârlık mülk sahipliğini, gerek insanlara güvenlik ve hükümetten bağımsızlık düzeyi vermesi açısından, gerekse insanları kanunlara ve başkalarının mülkiyetine saygı göstermeyi teşvik etmesi bakımından hayati öneme sahip görür (Heywood, 2007: 77-78).

Tarihsel tecrübeleri, aklın yol göstericiliğinden daha çok önemseyen muhafazakâr düşünce, Fransız Devrimi’nin yanında Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle 18. yüzyılda ortaya çıkan bir dizi hızlı değişim ve değişim isteklerine bir tepki olarak Aydınlanma hareketine, kapitalist ekonomi anlayışına ve burjuva sınıfının değişimci anlayışına bir itirazı yansıtmaktadır. Buradan yola çıkarak, muhafazakârlığın, geleneksel değerleri toplumsal bütünlüğün temeli olarak gördüğünü ve bunlara yönelik müdahaleyi bu bütünlüğü bozan bir etkiye sebep olduğu şeklinde bir algıyı içerdiğini söylemek mümkündür (Uluç, 2014: 110). Muhafazakâr düşünce, aile ve dinin yanında milliyetçiliği de önemser. Ancak muhafazakâr milliyetçilik, kendi kaderini tayin hakkı biçiminde formüle edilen liberal milliyetçilikten farklı olarak, sosyal bütünlük ve kamu düzenine olan katkısı dolayısıyla ulusal yurtseverlik duygusuna dayanır. Muhafazakârlar, milliyetçiliği, insanların aynı görüşü paylaşan, aynı alışkanlıklara ve aynı yaşam biçimlerine sahip kimselere duygusal yakınlık beslemelerinden doğan organik bir bütün olarak görmektedirler. Muhafazakâr düşünce, toplumsal düzeni bozabileceği kaygısıyla çok kültürlü ve çok dinli toplumsal yapılara mesafelidir. Bu bağlamda, muhafazakârların milliyetçilik düşüncelerinin de temelde pragmatist bir anlayışa dayandığı söylenebilir (Heywood, 2007: 160-161).

18. ve 19. yüzyıllar boyunca burjuva özgürleşmesine duyulan tepkiden beslenen klasik muhafazakârlık, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren –özellikle 1960’lı yıllarda ABD’deki liberal katkılarla yenilenip (Okutan, 2006: 309)– yerini burjuva toplum düzeni üzerinde varlık kazanan neo-muhafazakârlığa, diğer bir deyişle yeni muhafazakârlığa bırakmıştır (Uluç, 2014: 111). Bu haliyle neo-muhafazakârlığın, liberal reformların ve ilerlemeci değerlerin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen sosyal parçalanma korkusu çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir. (Heywood, 2007: 80). Diğer bir deyişle, neo-muhafazakârlık da –tıpkı muhafazakârlık gibi– bir tepki oluşumdur. Tepki duyduğu temel konular ise liberal sistemlerin bunalımları ve burjuva değer sisteminde ortaya çıkan otorite çözümlüştür. Bu yüzden çocuk eğitimi, eğitim, kadın ve ailenin statüsü, cinsellik ve dinin yaşantısı gibi kültürel değerler neo-muhafazakârların büyük ağırlık verdiği konular olmuştur (Güler, 2010: 147).

Neo-muhafazakârlık; güçlü hükümet, toplumsal otorite, disiplinli toplum, hiyerarşi, itaat ve ulus gibi ilkeler üzerine tesis edilmiştir (Baltacı, 2004: 364). “Yeni Sağ”ı oluşturan ana öğelerden birisi olan neo-muhafazakârlığın temel amacı otoriteyi yeniden tesis etmek ve aile, din, millet temelinde geleneksel değerlere dönmektir. Neo-muhafazakârlıkta otorite, kültürel değerlere bağlılığı, toplumsal istikrarı ve toplum içinde saygıyı ve disiplini sağlayacak bir güç olarak görülür (Türk, 2008: 125). Diğer taraftan, neo-muhafazakârlığın liberal bir karakter kazanması bireye daha fazla değer atfeden yeni anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak bireye bu şekilde atfedilen değer, serbest piyasa koşulları içinde bireyin iktisadi girişimci özgürlüğü boyutu ile sınırlıdır. Yoksa, muhafazakâr düşünce hala aşırı özgürlüğün toplumsal dengeyi bozduğu düşüncesinde ısrarcıdır. Bu yönüyle de, özerk bir alana hükmeden bireyden daha çok, mensubu olduğu topluma tabi olan sınırlı bir bireyden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede, neo-muhafazakârlık aile, din, ahlak, dayanışma ve uyum gibi toplumsal dokunun temelini oluşturduğuna inandığı geleneksel değerleri bugün de savunmaktadır. Sadece kapitalist ekonomik düzen ile uyumluluk arz edecek bazı esnemelerde bulunmuştur. Örneğin, din üzerindeki vurgusunu azaltmış, cemaatçi dayanışmacı anlayışı kısmen bireysellik lehine değişime uğratmıştır (Uluç, 2014: 112).

2. Liberalizm ve Neo-liberalizm

Liberalizm, siyasal bir teori olarak 17. yüzyılda John Locke'un eserleriyle doğma devresine girmiş, 18. ve 19. yüzyıllarda gelişmesini tamamlayarak olgunlaşmıştır. 19. yüzyılın ortalarına ve sonlarına doğru ise liberalizm kavramı "laissez faire laissez passer" (bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin yerini alarak düşünce özgürlüğünü, basın özgürlüğünü, üretim araçlarının özel mülkiyetini ve serbest ticareti savunanların ideolojisi haline gelmiştir. Fakat liberalizm kavramı, yeknesak bir düşünce olarak kalmamış, doğumundan itibaren zaman içinde yoğun bir evrim geçirmiş, kendi içinde büyük bir canlılık ve çeşitlilik göstermiştir (Tayyar ve Çetin, 2013: 108-109).

Modern bir siyasal ideoloji olarak liberalizm, bireyi önceleyerek bireylerin kendi örgütlerini/gruplarını kurmada ve kendileri için bir yaşam felsefesini oluşturmada serbest bırakılmasını savunan, akli önceleyerek onu bireysel düzeyde iyi bir davranış kılavuzu olarak gören, fakat toplumsal düzeyde kuşatıcı bir aklın hâkimiyetini de kabul etmeyen, bunun yanında David Hume ile özdeşleşmiş olan tecrübeyi/deneyi başka bir deyişle evrimi referans alan bir siyasal ideolojidir (Erdoğan, 2005: 23-26). Ahlaki olarak bireyci temele dayanan liberalizm; birey, bireysel özgürlük, insan hakları, anayasacılık, hukukun üstünlüğü, sınırlı devlet, tarafsız devlet, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisi gibi temel ilkeler etrafında biçimlenmiştir (Uluç, 2014: 109).

Liberalizm, Aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelik siyasal ve iktisadi bir akım, bir felsefe olarak da değerlendirilebilir (Berktaş, 2010: 50). Bu bağlamda, anayasacılık ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin yanında, sınırlı devleti savunan klasik liberal düşünce, devletin yerine getireceği görevleri ulusal savunma, iç güvenlik, kamu düzeni ve adaletin sağlanmasıyla sınırlamaktadır. Bireyin kendini öznel değerleriyle gerçekleştirebilmesi için devletin kamusal hayatın devingenliğine müdahale etmemesi ve bu bağlamda da tarafsız olması gerektiğini savunmaktadır. Liberalizm, ekonomik özgürlüğün bireysel özgürlüğü yarattığını kabul ettiğinden –sınırlı devlet ilkesiyle uyumlu olarak– piyasa ekonomisi liberalizmin en temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bütün bu çerçevede dahilinde liberalizmi, bireysel ve sivil hakları, hukukun üstünlüğünü savunması boyutuyla ahlaki liberalizm; halk egemenliği, seçme ve seçilme hakkı ve siyasal katılımı savunması boyutuyla siyasi liberalizm; serbest piyasa ekonomisi, özel mülkiyet ve devletin ekonomideki gücünü azaltma yönündeki boyutuyla da iktisadi liberalizm biçiminde kendi içinde kategorize etmek mümkündür (Uluç, 2014: 109-110).

Liberalizmin türleri; birbirinden devletin görev alanının genişliği (ekonomik ve sosyal alanda), özgürlüğün karakteri, piyasa ekonomisinin yapısı, devletin kamusal mal ve hizmetleri üretip üretmemesi, devletin sosyal adaleti ya da refahı sağlamak amacıyla dağıtıcı ve düzenleyici roller üstlenip üstlenmemesi konusunda farklılaşmaktadır. Fakat liberalizmin her türü, literatürde liberalizmin temel ilkeleri olarak kabul edilen; bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkelerini kabul etmiştir. Farklılıklar daha çok bu ilkelerin sınırlarında ya da ayrıntılarında ortaya çıkmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 109).

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve klasik liberalizmin devamı niteliğinde olan neo-liberalizm, Keynesyen iktisadın etkisiyle, devletin ekonomideki rolünün ve ağırlığının arttığı, kamu kesiminin genişlediği bir refah döneminin yaşanmasının ardından, 1970'lerde ortaya çıkan işsizlik ile enflasyonun bir arada yaşandığı stagflasyonla birlikte Keynesyen modelin

öngördüğü “refah devleti⁴/sosyal devlet” (welfare state) anlayışının ve ekonomi politikalarının sorgulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren, klasik liberalizmin 20. yüzyıl temsilcileri olarak ifade edilen ve liberalizmin yeniden özüne dönmesi gerektiğini savunan neo-liberal iktisadi düşüncenin görüşleri siyasal ve ekonomik alanda egemen olmaya başlamıştır.

Neo-liberal iktisadi düşünce; bireycilik, tercih özgürlüğü, özel mülkiyet, piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve sınırlı devlet anlayışına dayanmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111). Bu çerçevede, serbestçe işleyen bir ekonomik sistemin etkili ve verimli olacağı ve devlet müdahalesi olmayan bir toplumsal sistemde bireylerin özgürleşeceği neo-liberalizmin temel iddiası ve söylemi olagelmıştır. Özünde bir ekonomi politik kuramı olan neo-liberal düşünce, uluslararası düzeyde belirlenecek olan özel mülkiyet, serbest piyasa ve serbest ticaret kurallarının ulusal devletler aracılığıyla hayata geçirilmesinin toplumsal refahı tesis etmenin en iyi yolu olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında, girişimciliğe azami alan açılmasını ve serbest piyasanın var olmadığı yer ve alanlarda devlet eliyle kurulmasını öngörmektedir (Gambetti, 2009: 147).

Bu çerçevede neo-liberaller bir yandan devletin sınırlandırılması, piyasa devlet ilişkileri, bireyin seçim özgürlüğü ve sosyal adalet gibi konularda, sosyal liberallerden farklı, onlara alternatif bir tavır sergilemek amacıyla liberalizmi yeniden ele aldıklarını iddia ederlerken; diğer yandan da ekonomik, sivil ve siyasi özgürlüklere, özel mülkiyete, piyasa ekonomisine büyük önem vererek kollektivist sistemleri şiddetle eleştirmişlerdir (Tayyar ve Çetin, 2013: 111-112).

3. “Yeni Sağ” Siyaset Anlayışının Ortaya Çıkışı

Muhafazakârlık kapsamında ideolojik bir gelenek olarak “Yeni Sağ” siyaset anlayışı, piyasa bireyciliğinin ve sosyal otoriteryanizminin veya devlet otoriteryanizminin bir harmanını ileri sürmektedir (Heywood, 2012: 116). Bu farklı eğilimler genellikle neo-liberalizm ve neo-muhafazakârlık olarak adlandırılmaktadır. Her iki ideolojideki “neo” takısı, önüne getirildiği ideolojilerin, dönemin koşulları çerçevesinde güncellenmiş versiyonları olduklarına işaret etmektedir.

“Yeni Sağ” devlet ve siyaset anlayışı dünya kapitalizminin yeni bir uzun gerileme sürecine girdiği 1970 sonrası süreçte ortaya çıkarak, bu süreçte hem akademik tartışmalarda hem de kapitalist ulus-devletlerin uygulayacakları politikaların belirlenmesinde oldukça etkili olmuştur. 1970’li yıllardan itibaren “Yeni Sağ” düşünürler klasik liberalizmin fikirlerini canlandırarak bu fikirler bağlamında Batı’da demokratik politik sistemlerin işleyişi ve plüralist siyasi düşünceye yönelik eleştirileriyle ön plana çıkmaya başlamışlardır (Yılmaz, 2005: 108-109).

“Yeni Sağ”, 1980’li yıllarda başta iktisadi ve siyasi alanda olmak üzere bütün alanlarda liberal tezlerin yeni bir formülasyonla üretildiği yaklaşımların genel adıdır (Demir ve Acar, 2005: 297). Bilindiği üzere, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın ve İkinci Dünya Savaşı’nın olumsuz etkileri; asli görevi adalet ve güvenliği temin etmek olan devletlerin müdahale alanlarını genişletici etkiler yaratmıştır. Bunun sonucu olarak, vatandaşının refah ve mutluluğu için daha çok yetki ve sorumluluk duyan bir devlet anlayışı hakim paradigma haline gelmiş ve

⁴ Modern anlamıyla “refah devleti” kavramı, sosyal refahın maksimizasyonu amacıyla devletin ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalelerde bulunmasını öngören bir anlayışı temsil etmektedir. Bu model, piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırma amacını gütmekte ve piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı müdahaleci, düzenleyici, yeniden dağıtıcı ve girişimci bir devlet anlayışını ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. (Alp, 2009: 265-279).

bu anlayışa “refah devleti” adı verilmiştir. Bu anlayışın 1970’li yıllarda çeşitli nedenlerle (petrol krizi, bütçe açıkları vs.) krize girmesi ve miadını doldurması üzerine, değişen koşullara göre seçenekler geliştirebilme esnekliğine sahip olan kapitalizm kendine çıkış yolu olarak “Yeni Sağ”ı yaratmıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan ve gelişen “Yeni Sağ” anlayışının temel amacı; “refah devleti”nin, toplumsal talepleri arttıran, ekonomide önemli bir yer kaplayan, aynı zamanda geniş bürokrasiyle sermaye akışını yavaşlatan yapısını çözmek ve böylece küreselleşen sermayenin önündeki engelleri ve sırtındaki yükleri ortadan kaldırmak olmuştur (Baltacı, 2004: 360).

“Yeni Sağ” siyaset anlayışı iki bileşen üzerine tesis edilmiştir. Birincisi, Keynesyen model çerçevesinde kamu sektörünün piyasadaki ağırlıklı rolünü reddeden neo-liberalizm; ikincisi ise otoriteyi yeniden güçlendirmek ve aile, din, millet temelinde geleneksel değerlere dönüşü arzulayan neo-muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, 1960’larda ABD’de liberal katkılarla yenilenip neo-muhafazakârlık haline getirilirken (Okutan, 2006: 309); neo-liberalizm de –adından da anlaşılacağı üzere– klasik liberalizmin güncelleştirilmiş bir versiyonu olarak sahneye çıkmıştır. Bu haliyle “Yeni Sağ” kavramı, sağın geleneksel kanatlarının ve unsurlarının yeni bir terkipte ele alındığı hegemonik potansiyeli ifade etmektedir. Burada neo-liberalizmden kastedilen şey, Keynesyen sosyal refah devletinin o yıllarda içine girdiği küresel krize, klasik liberalizmi geç kapitalizm koşullarında rehabilite ederek bulunan çözümdür. Neo-muhafazakârlık ile kastedilen ise, muhafazakârlığın kadim motiflerini modern bir surette ele alarak değişim/yenileşme vaat eden bir söylem çerçevesinde sunulmasıdır (Koroğlu, 2012: 121-122).

“Yeni Sağ”, liberal muhafazakâr düşünce geleneğinin bir ürünü olarak değerlendirilebilir, hatta muhafazakâr düşüncenin liberal parametreler üzerindeki inşası olarak da ifade edilebilir (Çaha, 2012: 130). Özellikle 20. yüzyılın son çeyreği, “Yeni Sağ”ın ekonomik alanda savunduğu neo-liberalizm ile sosyal alandaki muhafazakârlığın yani iki ayrı ideolojik konumlanışın bir arada gelişmesine sahne olmuştur. Bu çerçevede neo-muhafazakârlık, neo-liberalizmin ekonomik alandan devlet gücünü ve müdahalesini geri çekme siyasetine karşılık olarak, sosyal alanda eksikliğini hissettiği otorite ve sosyal disiplinin, din ve aile gibi ideolojik motiflerin öne çıkartılmasını savunagelmıştır (Güler, 2010: 146). Bununla birlikte, bu düşüncüyü savunanlar, liberal anlayışın piyasa-devlet ilişkisi hakkındaki tezlerini kabul etseler de; liberal toplumların değerlerden arınmış, kültürel kimlikten yoksun toplumlar olamayacaklarını, olursa yozlaşmış çökecekleri endişesini dile getirmekten de geri durmamıştır (Güler, 2010: 151).

“Yeni Sağ” politikalar öncelikle İngiltere’de 1970’li yılların sonlarında “IMF İstikrar Paketi”yle gündeme gelerek, 1979 yılında Margaret Thatcher iktidarı dönemiyle başlamış ve 1980’ler boyunca hız kazanarak sürmüştür. ABD’de ise 1980’de Ronald Reagan’ın seçim zaferi ile başlayan “Yeni Sağ” politikalar, Cumhuriyetçi Parti’nin iktidarı boyunca siyasal ve ekonomik hayatta egemen olmaya devam etmiştir (Yürekli, 2007: 29). “Refah devleti”nde petrol krizleri öncülüğünde yaşanan birçok ekonomik sorundan en önemli ikisi olan enflasyon (nedeni: kamu harcamalarındaki artış) ve durgunluk (nedeni: üretimi ve yatırımı etkileyen yüksek vergiler) sonucunda arz yanlısı iktisat görüşü, 1980’de Reagan’ın ABD’de yönetime geldikten sonra uyguladığı ekonomik politikalara temel teşkil etmiştir (Pehlivan, 2009: 55). İngiltere’de ise Thatcher’ın ekonomik yaklaşımı, enflasyonun kontrolü ve devlet borçlarının azaltılması konularında Reagan’ın yaklaşımından farklılık göstermektedir. Thatcher ekonomiyi

açık bir biçimde monetarist uygulamalarla hizaya sokarken, Reagan ise bunu arz yanlısı iktisat modeli ile hayata geçirmeye çalışmıştır (Ashford, 1990: 2).

Thatcher ve Reagan’ın uygulamalarının diğer ülkelere bu denli hızlı yayılmasında rol oynayan başlıca beş faktör vardır (Ashford, 1990: 8): Birincisi, “Yeni Sağ” ekonomik uygulamalarının akademik ve ekonomik açıdan güvenilirliğinin olmasıdır. İkincisi, bu uygulamalara sağlanan kurumsal desteklerdir. Üçüncüsü, medya tarafından bu politikaların benimsenmesi ve yayınlanmasıdır. Dördüncüsü, bu uygulamaların ekseriyetle politik destek görmesidir. Beşincisi, toplumun seçim tercihlerinden hareketle bu politikaların kabul edilebilirliğinin kanıtlanmasıdır. Bu beş faktör, “Yeni Sağ”ın küreselleşme furyasıyla birlikte diğer devletlerde nüfuz alanı bulmasına olanak sağlamıştır. Son olarak, Thatcher ve Reagan’ın devlet yönetimleri ve krizlere karşı tutumları açısından ideolojik ruh ikizleri olduklarına dair tarihsel bir görüş birliği de söz konusudur ve bu iki isim ayrılmaz politik müttefikler olarak ifade edilmektedir (Clark, 2013: 21). 1980’li yılların ortalarından itibaren, iki kutuplu sistemin çözülme emareleri göstermesiyle birlikte diğer ülkelerde de rağbet gören bu anlayışın Türkiye temsilcisi ise Turgut Özal ve partisi ANAP olmuştur.

4. Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr (Merkez Sağ) Siyasetin Temellerine Kısa Bir Bakış

Türkiye’de “merkez sağ” biçiminde ifade edilen liberal-muhafazakâr siyasetin sosyolojik temellerini muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm meydana getirmektedir. Türk siyasal yaşamında liberal-muhafazakâr siyasetin gelişim sürecini beş ana dönemde ele almak mümkündür:

- Birinci dönem: 19. yüzyılla beraber başlayan Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemidir. Sened-i İttifak (1808) ile başlayan bu süreç, Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları’yla (1856) devam etmiş, II. Meşrutiyetin ilanı (1908), Prens Sabahattin’in âdem-i merkezîyetçi düşünceleri ve onun kurucusu olduğu Osmanlı Ahrar Fırkası’nın faaliyetleriyle beraber liberal talepler daha belirgin hale gelmeye başlamıştır (Köroğlu, 2012: 120).
- İkinci dönem: Cumhuriyet’in kurulması ile başlayıp siyasal hayatta çok partili sisteme geçene kadar (1946) olan dönemdir. Bu dönemde liberal-muhafazakâr siyaset, liberal ve muhafazakâr talepleri örtük olarak da olsa dillendirme çabasında olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi oluşumlarla hayat bulmaya çalışsa da, bu, çok kısa süreli olmuştur. Bu dönemde liberal-muhafazakâr siyaset bir önceki dönemde kazandığı etkisini büyük oranda kaybetmiştir (Köroğlu, 2012: 120).
- Üçüncü dönem: Türkiye’de liberal-muhafazakâr siyasetin gelişiminde dönüm noktalarından birini temsil eden bu dönem Türk siyasal hayatında çok partili sisteme geçildikten sonra (1946) başlayan ve 1980’li yıllara kadar devam etmektedir. Bu dönemde liberal-muhafazakâr sağın Türk siyasetine en etkili damgalarından birini Demokrat Parti (DP) vurmuştur (Çaha, 2012: 142). Gerek Adnan Menderes’in önderliğindeki DP, gerekse 1960’larda Süleyman Demirel’in önderliğindeki Adalet Partisi (AP) liberal söylemlerinde muhafazakâr ve devletçi öğeleri ağırlıklı olarak kullanırken, buna paralel olarak DP’nin ve AP’nin uyguladığı popülist politikalar, dönemin liberal-muhafazakâr siyaset anlayışını da büyük oranda belirlemiştir (Fedayi, 1999: 469).

- Dördüncü dönem: Bu dönem, Türkiye’de liberal-muhafazakâr siyasetin tarihi açısından en çok öneme sahip olan dönemlerden bir tanesidir. 1980’lerle beraber başlayan bu dönemde liberal-muhafazakâr siyaset, özellikle dış konjonktürün de etkisiyle “Yeni Sağ” programı çerçevesinde neo-liberal bir politika olarak iktisadi yönüyle kendisini göstermiş ve bu programın uygulayıcısı da büyük oranda Turgut Özal ve lideri olduğu ANAP olmuştur. Uygulanan bu liberal program çerçevesinde, liberalizmin daha çok iktisadi yönü ele alınmıştır. Hemen burada belirtmek gerekir ki bu liberal programın yol açtığı sonuçlar, 1990’lı yıllarda daha farklı yollarla ortaya çıkacak olan liberal canlanmayı büyük oranda etkilemiştir (Köroğlu, 2012: 121).
- Beşinci dönem: Türkiye’de liberal-muhafazakâr siyasetin en etkili dalgasının yaşandığı/yaşanmakta olduğu bu dönem, 2002 yılı Kasım’ında Recep Tayyip Erdoğan’ın liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara gelişiyle başlayan ve bu partinin kesintisiz olarak 13 boyunca süren ve halen de sürmeye devam eden iktidar söylemleri ve pratikleri çerçevesinde şekillenmeye devam etmektedir.

Yukarıda da dikkat çektiğimiz Türkiye sağının dayandığı değerler (muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm) DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte, 1950’den sonra siyasal bir kimlik özelliği kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) dine ve toplumsal değerlere karşı takındığı tavra karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkan ve belli bir sınıfın ideolojik tutumundan ziyade popülist bir halk muhalefeti biçiminde gelişen Türkiye’deki merkez sağ ideoloji, her dönemde siyasi söyleminin merkezine ekonomik büyümeyi koymuştur. Bu söylem DP’de “nurlu ufuklar”, Adalet Partisi’nde (AP) “büyük Türkiye”, ANAP’ta ise “çağ atlamak” ve AKP’de ise “güçlü Türkiye, ileri demokrasi” şeklinde sloganlaştırılmıştır. Bu çerçevede Türkiye’deki merkez sağ partiler bir yandan muhafazakâr/dini değer ve sembollere önem atfederken, diğer yandan da ekonomik gelişmeye büyük önem vermişlerdir. Diğer taraftan bu anlayış, sivil alanda ekonomik örgütlenmelere sıcak bakarken, aynı sıcaklığı siyasal ve ideolojik sivil toplum örgütlerine göstermemiştir (Uluç, 2014: 113).

Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan DP’ye, AP’den Doğru Yol Partisi’ne (DYP), ANAP’tan AKP’ye uzanan liberal-muhafazakâr siyasi kadrolar ile tabanları arasında varlığını sürekli gizleyen bir fark vardır. Yönetici kadrolar, — bazı istisnalar dışında⁵— Batılılaşmış, modern dünyanın değerlerini içselleştirmiş, Cumhuriyet devleti terbiyesinden geçmiş kişilerden oluşmaktadır. Fikir yapıları, dinin daha çok bireysel dünyada yaşandığı, Batı Avrupa muhafazakâr-Hıristiyan Demokrat Parti yöneticileri ile benzerlik göstermektedir. Buna karşılık, oy devşirdikleri tabanları geleneksel ve İslami değerlere güçlü bir toplumsal taban dayanacak şekilde önem atfetmişlerdir. Seçmenleri durumundaki bu geniş toplumsal kesimin beklentisi, sosyal ve ekonomik liberalizmin savunucusu durumundaki kadroların değil, kendilerine daha yakın gördükleri bu liberal-muhafazakâr söylemli çevrelerin iktidara gelmesi ve değerleriyle bir hesaplaşma içinde algıladıkları seçkinci/devletçi elitlerin iktidarlarına karşı bir denge unsuru oluşturmalarıdır (Uluç, 2014: 113-114).

Türkiye’de merkez sağın iki cephesi vardır: Bunlardan birincisi Menderes-Özal-Erdoğan çizgisindeki liberal-muhafazakâr merkez sağdır. Ömer Çaha’ya (2012: 142) göre, bu

⁵ Şüphesiz Milli Selamet Partisi’nin kurucusu ve lideri Necmettin Erbakan ile bu gelenekten gelen Adalet ve Kalkınma Partisi kurucusu ve ilk genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan açısından bu özellikler geçerli değildir ya da en azından tartışma konusudur. Bu çalışmanın odak noktasını Turgut Özal ve ANAP oluşturduğundan bu tartışmaya çalışmada girilmeyecektir.

çizginin ana özelliği tavır olarak ilkeli bir siyaseti her ne pahasına olursa olsun sürdürmüş olmasıdır. (Ancak bunun aksini iddia etmek de yani bu çizginin geleneğinde popülist söylem ve tavırların da önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.) Bu çizgi, politikaları itibarıyla bu çizgi küresel liberal değerler ile yerel milli değerleri harmanlayan bir siyaset tarzı gütmüştür (Çaha, 2012: 142). Buna karşılık merkez sağın ikinci çizgisini oluşturan Demirel-Yılmaz-Çiller çizgisindeki merkez sağ siyaset tavır olarak ürkek, kaypak, değişken, zikzaklı, ilkesiz, pragmatik bir politik tutum sergileyegelmiştir. Bu çizgideki merkez sağın ekonomik söyleminin ana rengi liberal olmakla birlikte konjonktürelidir (Çaha, 2012: 143).

Merkez sağ siyaset açısından Türkiye’nin 1950-1980 arası dönemde liberalizmle “kısmi” bir tanışma ve yakınlık içinde olduğu söylenebilir. Bu tarihlerde liberalizm ana hatlarıyla muhafazakârlıkla birlikte, hatta muhafazakâr kesimin omuzları üzerinde Türkiye’ye taşınmıştır. Bu bakımdan Türkiye’de liberalizmin çekim alanı büyük ölçüde muhafazakâr kesimdir ve bu çekim alanı hala aynı olmaya devam etmektedir. Liberal düşüncenin Türkiye’yi kuşatması ise 1980 sonrası dönemde olmuştur (Çaha, 2012: 146-147).

5. Turgut Özal ve “24 Ocak Kararları”

Tek parti döneminde hâkim olan devlet kapitalizmi, DP iktidarıyla esnetilmiş ve serbest piyasa koşullarına geçilmiş olmasına rağmen 1980’lerin başlarına kadar ekonomide ithal ikameci devletçi anlayış hâkim olmaya devam etmiştir. Özellikle, 1977-79 yılları arasında Bülent Ecevit iktidarı döneminde Türkiye, üretim düşüklükleri, mal yoklukları ve mal karaborsasıyla büyük bir sıkıntı içerisine girmiştir. Aynı zamanda, döviz darboğazına eşlik eden sürekli ödemeler dengesindeki açıklar da söz konusu olmaktadır. Bütün bu olumsuzluklarla birlikte 1979’da baş gösteren ekonomik bunalım da siyasi istikrarsızlığın ve çalkantıların yolunu açmıştır (Zürcher, 2005: 388-389). Bu darboğaz ve istikrarsızlıktan bir çıkış yolu olarak, Mayıs-Haziran aylarında Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) büyük gazetelere verdiği ilanlarda, liberal ekonomiye geçilmesi gerektiğinin önemine vurgu yapmaktaydı. Bu gelişmeler üzerine, 14 Ekim 1979 ara seçimlerini kazanan Süleyman Demirel, Turgut Özal’ın sorumluluğu altında 24 Ocak 1980’de ekonomiyi piyasa ekonomisine dönüştürecek “24 Ocak Kararları”nı almıştır.⁶ Türkiye açısından bir dönüm noktası olan ve Turgut Özal’ın mimarı olduğu “24 Ocak Kararları”yla birlikte ithal ikameci dönem kapanmış, Türk ekonomisinin ve toplumunun dışa açılma süreci başlamıştır. Bu dışa açılma sürecinde, ulusal ekonominin birikim ve bölüşüm ilişkileri derinden etkilenmiş ve iktisadi artığın yaratılması ve yeniden dağıtılması sürecine ilişkin dinamikler yeniden yapılandırılmıştır (Yeldan, 2008: 25). 24 Ocak’ta alınan kararlar o güne kadar mevcut olan devletçi politikaları kökünden sarsarak Türkiye’de liberal ekonomi dönemini başlatmış, ihracata yönelik ekonomi politikası devreye girerek ekonomi büyük ölçüde liberalleşmiştir. Bununla birlikte bazı koruma politikaları da devam etmiştir (Uluç, 2014: 114). Kuşkusuz bu yeniden yapılandırma ekonomi ile sınırlı kalmamış, daha geniş çerçevede siyasal yapıları da dönüştürücü bir etki yaratmıştır.

“24 Ocak Kararları”ndan sekiz ay sonra askerlerin yönetime el koymasıyla gerçekleşen 1980 Askeri Darbesi’yle birlikte, “24 Ocak Kararları”yla bağlantılı olarak Uluslararası Para

⁶ “24 Ocak Kararları”, ekonomide köklü dönüşümü gerçekleştirecek bir dizi yapısal reformları ve düzenlemeleri içeren bir programdı. Ekonomide alınan bu yapısal kararlar liberal politikaların küresel düzeyde tekrar gündeme geldiği bir dönemde denk düşmekteydi. Bu programa göre; Türk Lirası dış paralara karşı devalüe edildikten sonra kontrollü bir şekilde serbest bırakılacak, ithalat serbest bırakılırken, ihracat ise kredi vb. teşviklerle özendirilecek, piyasa arz ve talep güçlerine bırakılacak, bir çok maldaki kamu sübvansiyonları kaldırılacak, faiz oranları piyasa koşullarına bırakılacak ve bu çerçevede dahilinde ekonomide kamu kesiminin ağırlığı azaltılacaktır.

Fonu'nun (IMF) paketinin uygulanması için gerekli istikrar ortamının yakalanmasının bir anlamda yolu açılmıştır. Darbeyle demokratik siyaset kurumları tasfiye edilirken, emekli bir amiral olan Bülent Ulusu'nun başbakanlığında 21 Eylül 1980'de askeri yönetimin güdümünde yeni bir hükümet kurulmuş ve bu hükümette Turgut Özal ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Özal, hazırladığı ekonomik programın diğer bir deyişle "24 Ocak Kararları"nın uygulanmaması halinde ekonominin büyük bir zarara uğrayacağını askerlere anlatarak onları uyarmıştır. Bunun üzerine, Özal'a ülkenin ekonomik sorunlarını halletmesi için tam bir serbestlik tanınmıştır⁷ (Ahmad, 2014: 217). Bu bağlamda, cunta liderlerinin, 12 Eylül'de televizyonda ilk kez halka hitap ederken, yeni rejimin hedefleri arasında dışa dönük bir kalkınma stratejisi uygulanmasından söz etmesi ilginç olmakla birlikte (Buğra, 2013: 206) aslında pek de şaşırtıcı olmamıştır. Ordu, sivil toplumun diğer kesimleri gibi iş dünyasına da güvenmiyor, fakat özel sektörün toplumun ve ekonominin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu kabul eder görünüyordu. Üstelik ordu, devletçi veya sosyalist çizgiler taşıyan belirsiz bir reform projesini değil, IMF kökenli bir istikrar programını uygulamak üzere iş başına geliyordu (Buğra, 2013: 206). "24 Ocak Kararları" ve darbe sonrası sivil yönetimde başat rol oynayacak olan siyasi yapılar da şüphesiz bu istikrar programının takipçisi olacaktır.

Özal, "24 Ocak Kararları"nın alınmasını şu şekilde gerekçelendirmiştir (Uluç, 2014: 115):

"24 Ocak Kararları alınmasaydı, Türkiye tam anlamıyla bir Güney Amerika ülkesi olurdu. Arjantin'deki gibi enflasyon yüzde binleri geçer, her hafta fiyatlar iki misli yükselir, fakirlik iyice artar, orta sınıf ortadan kaybolur ve ülkenin her tarafı sosyal yönden çürürdü." (Ertüzün, 1998: 8)

Görüldüğü üzere Özal, zamanın gereklerinin kendilerini söz konusu kararları almaya zorladığını ve bu gerekçeyle liberal ekonomiye bu denli önem atfettiklerini pragmatist bir anlayışla ifade etmektedir. Diğer taraftan, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin otoriter ve siyaset karşıtı tavrı, Özal ve kurucusu olduğu ANAP tarafından kullanılacak ve neo-liberal politikalar çok daha güçlü bir şekilde uygulamaya konulacaktır. 1980 öncesi "komünizm tehlikesi"nin darbeyle bertaraf edilmiş olması sebebiyle, Özal ve ANAP devlet merkezli bir anlayıştan reformcu ve ekonomist bir anlayışa geçme ve buna vurgu yapma şansını elde etmiş oluyordu (Uluç, 2014: 115).

6. "Yeni Sağ"ın Türkiye Temsilcisi: Turgut Özal ve ANAP

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra üç yıl süren askeri yönetimin ardından, yönetimin tekrar sivilere devredilmesi düşüncesi doğrultusunda siyasal partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Bu izin, yeni kurulacak partilerin eski partilerin devamı niteliğinde olamayacağı ve partilerin sendika ve derneklerle organik bağının bulunmayacağı şartıyla verilmiştir. ANAP, bu ortamda, 20 Mayıs 1983'te, "24 Ocak Kararları"nın mimarı ve askeri rejim döneminin başbakan yardımcısı Turgut Özal tarafından kurulmuştur.

ANAP, Özal'ın çevresinde örgütlenmiş, büyük ölçüde kişiselleşmiş bir kadro partisi niteliği taşımaktadır. Siyasi kadrosu önemli ölçüde, devlet ve özel sektör deneyimi sırasında Özal'la birlikte çalışmış teknokratlardan, Milli Selamet Partisi'den (MSP), Milliyetçi Hareket

⁷ 12 Eylül askeri rejiminin ekonomiye müdahale etmemesi, 1970'lerin sonlarında neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı ABD'dekine benzer politikaların Türkiye'de de uygulamaya geçmesi için, ABD'nin 12 Eylül askeri darbesini desteklediği yönünde iddialar ortaya atılmasına yol açmıştır ki söz konusu iddialar bugün de tartışılmaya devam etmektedir.

Partisi’den (MHP), AP’den ve hatta CHP’den gelme, 1980 öncesi dönemde fazla ön planda olmayan siyasetçilerden oluşmaktaydı (Mutlusu, 2010: 375). Özal’ın, özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) müsteşarlığı yaptığı dönemden tanıdığı bürokratları –yani genelde kamuoyunun tanımadığı kişileri– kurucu olarak alması ANAP’ın hiçbir partinin devamı olmadığını kamuoyuna göstermek istemesinden kaynaklanmıştır (Yücel, 2006: 57). Ayrıca Özal; genç, yurt dışı eğitimi almış ve çağdaş dünya düzenini iyi etüt eden kişilerle birlikte çalışmasının, geleneksel devlet anlayışına meydan okuyacak reformlara imza atmasını kolaylaştıracağına inanmıştır. Böylelikle, kamuoyunun tanımadığı genç bürokratlar ve darbe öncesi siyasal hayatın yıpranmamış siyasileri ANAP’ın siyasal aktörleri olmuştur.

Diğer taraftan, liberal orta sınıf desteğinin Türk toplumunda az olması, ANAP’ın salt liberal bir kadrodan teşekkül etmesini engellemiştir. Siyasal parti olarak, toplumun her kesiminin desteğine sahip olabilmek amacıyla Özal, liberalizmi, milliyetçilik ve dindar muhafazakârlıkla harmanlamıştır. Özellikle de dindar muhafazakârlıkla olan ilişkisi nedeniyle toplumun bir kesimi tarafından Özal “asıl amacını gizleyip siyasal İslam’ı destekleyen bir figür” olarak tasvir edilmiştir. Fakat bürokratlardan siyaset adamlığına uzanan geçmişine bakıldığında, Özal’ın liberal duruşunu hiçbir zaman gizlemediği açıkça ortadadır. Hatta Özal, Acar’ın ifadesiyle, “liberal dönüşümün dindar öznesi”dir (Acar, 2008: 185).

Özal’ın siyaset felsefesi, anti-devletçi (birey merkezli) ve liberal-muhafazakâr bir anlayışa dayanıyordu. Bu anlamda Özal, Türk modernleşmesinde özellikle devletin faaliyet alanını daraltmış, gelişmenin itici gücü olmaktan çıkarmaya çalışmış ve aynı zamanda bu değişme ve gelişmenin merkezine bireyi koymaya çalışmıştır. Bu amaçla sık sık devletin küçültülerek yerini özel sektöre bırakmasını, siyaseti de bazı seçkin kesimlerin (Kemalist bürokratlar-sol aydınlar) tekelinde olan bir meslek olarak değil, millete hizmet etmek amacıyla siyasete atılan herkesin bir hakkı olarak görmüştür. Özal, bu yeni siyaset anlayışıyla; Kemalizm’in modernleşme hedefini “çağ atlamak” sloganıyla devralırken, bir tarafta liberalizmin rekabetçi bireyi ve girişimcilik ruhunu, diğer taraftan muhafazakârlığın dini ve geleneksel değerlerini ön plana çıkartmaya çalışmıştır (Oral ve Erdoğan, 2014: 39).

Özal’ın partisi ANAP, kendi deyişiyle sağın üç eğilimini birleştiriyor ve bu durum partiye felsefi bir nitelik kazandırıyor. ANAP, kapatılan partilerin en nitelikli unsurlarını biraraya getirmekle birlikte, bunların hiçbirinin devamı değildi. ANAP, tıpkı AP gibi muhafazakâr, MSP gibi geleneklere bağlı (İslamcıların parolası), MHP gibi milliyetçiydi ve hatta sosyal demokratlar gibi Özal da sosyal adalete inanıyordu (Ahmad, 2014: 227). Özal, darbe öncesinin gergin ortamını hafifletmek ve cephele arasındaki duvarları indirmek amacıyla, partinin sembolünü sağ elle sol elin kenetlenmesi olarak belirlemiştir. Bu sembolün anlamı, partinin tüm siyasi cephelere açık olduğunun ve anarşiye gerek kalmadan siyasal sistem içinde tüm farklılıkların temsil edilebileceğine duyulan inançtır. Partinin logosunu petek şeklinde yerleştirilen Türkiye haritasının üzerindeki bal arısı figürünün oluşturması, Özal’ın çalışkan ve üreten bir Türkiye hedeflediğinin göstergesidir. Nitekim Özal, parti programının önsözünde logonun mesajını şu şekilde vermektedir: “*Arı çalışkanlığı, petek aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir.*” (ANAP, 1983: 9).

Partinin kuruluşundan itibaren beş ay gibi kısa bir sürede tek başına iktidara gelmesinde, partinin propaganda başarısının dışında dönemin şart ve sınırlılıkları da etkili olmuştur. Darbe öncesi siyasal hayatın aktörlerinin (partiler ve liderlerinin) 1983 yılı milletvekili genel seçimlerine girmesinin askeri rejim tarafından engellenmesi bu faktörlerden

birisidir. Yasaklı liderlerin aktif olarak siyasal partilerde yer alması bir yana, onların manevi desteğiyle kurulan partiler bile askeri rejimin vetosuyla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin; Süleyman Demirel'in desteğiyle kurulan Büyük Türkiye Partisi (BTP) ve liderliğini yaptığı DYP, MSP'nin vizyonuna sahip Refah Partisi (RP), MHP'nin devamı konumundaki Huzur Partisi (HP) ile CHP'nin uzantısı olarak nitelendirilen Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) vetolar nedeniyle 1983 yılı milletvekili genel seçimlerine katılamamıştır (Okutan ve Tekin, 2011: 198). ANAP'ın tek başına ve güçlü bir şekilde iktidara gelişinin diğer bir nedeni de 10 Haziran 1983 tarihli "Milletvekili Seçim Kanunu"dur.⁸ Bu kanunla nispi temsil, tek turlu seçim ve d'Hondt sistemi esas alınmış ve koalisyon ortamlarına mahal vermemek için ülke genelinde uygulanacak %10 genel baraj (ülke barajı) uygulamasına geçilmiştir. Bu iki faktör, ANAP'ın kısa zamanda tek başına iktidar olmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 6 Kasım 1983'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde, Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile Necdet Calp liderliğindeki Halkçı Parti'ye (HP) ezici bir üstünlük sağlayıp tek başına iktidara gelen ANAP 1991'e kadar iktidarını sürdürmüştür.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'den hükümeti kurma görevini alan Özal, başbakan sıfatıyla, parti programında vaat ettiği reform hareketlerini toplumun her alanına nüfuz edecek şekilde uygulamaya girişmiştir. Geleneksel devlet anlayışını derinden sarsacak birçok düşüncesini hayata geçirmeye çalışan Özal'ın, Kemal Karpat'a göre Türk düşünce hayatına getirdiği en büyük devrim, özel mülkiyetin ve ekonomik faaliyetlerin önemini vurgulaması hatta bunun modernleşmenin bir koşulu olduğunu açıkça ifade etmesidir (Karpat, 2013: 221). Özal, görüş ve tavırlarının alışılmış devlet yönetim geleneğine ve devlet adamı imajına uygun olmadığı için toplumun bazı kesimleri tarafından "devlet geleneklerini bozmak"la itham edilmiştir. Türkiye'deki devlet anlayışına göre devlet, efendi; vatandaş da devletin şekil vereceği malzemedir. Yani devlet amaçtır ve amaç haline getirilen bu devleti araçsallaştırmak, Atilla Yayla'ya göre, Özal'ın başlıca ilkesi olmuştur. İşte, Özal'ın "devleti ayağa düşürmek" gibi ithamlara ve eleştirilere maruz kalmasının altında yatan neden de bu ilkeydi (Yayla, 205: 585).

ANAP'ın tek parti olarak iktidarda bulunduğu 1983-1991 yılları arasında "24 Ocak Kararları"yla temeli atılan liberal ekonomi politikalarına karşın, Özal ve partisi ANAP politik yaklaşım olarak Tefik Çavdar'a (2013: 281) göre tutucu ve baskıcı bir yapıya sahipti. Siyasi yasakların kaldırılması konusundaki tavrı ve seçimler öncesi seçim kanunları ile ilgili yaptığı değişiklikler ekonomide ve piyasada liberalleşme eğilimleri gösteren ANAP'ın, disiplin, otorite ve politik istikrar konusunda muhafazakâr eğilimler de taşıdığını ispatlar niteliktedir. Nitekim ANAP'ın "Yeni Sağ"ın Türkiye temsilcisi olarak algılanmasının arka planında da bu liberal ve muhafazakâr değerleri kendine özgü bir şekilde harmanlaması yatmaktadır.

Diğer taraftan Özal, hem bireysel hem de grup haklarının tamamının devlet tarafından gerçekleştirilmesinden yanaydı. Düşünce ve düşündüğünü ifade etme özgürlüğünü dünyaya açılmanın, uluslararası arenada rekabet edebilmenin, önemli bir bölgesel güç olmanın ve ülke istikrarının sağlanmasının temel ön koşulu olarak gören Özal, din ve vicdan özgürlüğü olmadan düşünce özgürlüğünün anlamsız olduğunu kabul ederken, din ve vicdan özgürlüğüne daha çok önem veriyor, dini örgütleri ve yapılanmaları sivil toplum örgütlerinin bir parçası olarak görüyordu. Özal, devletin, dini tahakküm altında tutmasına karşıydı, din-devlet ilişkilerinin katı bir laiklik ilkesiyle çözülemeyeceğini savunuyordu. Diğer bir deyişle, Anglo-Sakson anlayışı

⁸ Kanun için bkz. (Resmi Gazete, 1983: 380).

izleyerek laikliği, halkın ve bireylerin değil, devletin bir özelliği olarak görmekteydi. Bu çerçevede, Türkiye’nin laik bir ülke olduğunu, ancak kendisinin Müslüman olduğunu dile getirmekteydi. Bu çerçevede Özal, farklı zamanlarda dile getirdiği üç temel ilkeyle (düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, teşebbüs özgürlüğü) Türk siyasal sistemini yeniden yapılandırmak konusunda hayli başarılı olmuştur. Bu ilkeler Özal zihniyetinin ve ekonomik liberalizminin temeliydi ve bu ilkelere gereken önemi vermeyen geleneksel yönetimden farklılığının da bir göstergesiydi. Sonuç olarak bakıldığında Özal’ın asıl amacı, ülkeyi kalkındırmak için iktisadi, siyasi, kültürel ve toplumsal alanlarda liberalizmi hayata geçirmek olarak özetlenebilir (Ataman, 2014: 591).

7. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Özal Hükümetlerinin Kamu Yönetimi Anlayışı

1980 sonrası dönemle birlikte uygulamaya konulan neo-liberal politikalar, temelde devletin küçültülmesi, kamu hizmeti ve kamu yararı kavramlarının yeniden tanımlanarak piyasa kavramı içine oturtulması fikrinden yola çıkarak, daha çok özelleştirme ve devlet kısıtlamalarının azaltılması anlamına gelen deregülasyon uygulamaları ile kamunun piyasa ekonomisinin mantığı içinde işlemlerini sağlamayı amaçlamaktaydı (Yayman, 2005: 282).

Bu çerçevede, neo-liberal ekonomik görüşlere uygun olarak devlet yeniden tanımlanırken ve dünyanın gelişmiş ülkeleri kamu yönetimlerinde reform adıyla birçok düzenlemeler yapmaya girişmişlerdir. “Yeni Sağ” anlayış çerçevesinde gerçekleştirilen düzenleme ve reformlarla klasik kamu yönetimi modeli eleştirilerek⁹ devlet yönetiminde yeni kamu yönetimi (New Public Management) yaklaşımı benimsenmiştir.

1980’li yıllarda gündeme gelen yeni kamu yönetim anlayışı, bu alanda yeni bir paradigma oluşturmuştur. “İşletmecilik”, “piyasa temelli kamu yönetimi”, “girişimci hükümet”, “yeni kamu işletmeciliği” gibi adlarla tanımlanan bu anlayış, kamu yönetiminin yapısı ve işleyişi üzerinde yoğunlaşan eleştirilerin yanında, iletişim ve teknolojiye paralel olarak özel sektörde gözlemlenen değişim ve dolayısıyla ekonomik anlayışta meydana gelen değişiklikler sonucunda doğmuştur. Bu anlayışla “süreç”, “sevk” ve “idare etmek” olan “yönetim” (administration) anlayışından; “performans ölçme”, “sorumluluk alma”, “kaynakları etkin ve verimli kullanma”, “hedef, strateji ve öncelikleri belirleme” demek olan işletme (management) anlayışına doğru bir kaymanın olduğu görülmektedir. Yeni kamu yönetimi anlayışında hukuksal rasyonelliğin yerini ekonomik rasyonellik almaktadır. 1980’li yıllardan sonra hızla yaygınlaşan bu anlayışla daha önceki yönetim teorileri incelenip küreselleşme olgusu da dikkate alınarak yeni bir sentez meydana getirilmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışı, değerleri, normları, teknikleri ve kamu yönetimine dönük yönetim pratiklerini içermektedir. Yeni kamu yönetimi ile insanların yönetimine öncelik verilmekte, kaynaklar ve programlar, yönetim faaliyeti, süreci ve düzenlemelerine göre belirlenmektedir (Arslan, 2010: 28). (bkz. Tablo 1)

⁹ Alman sosyolog Max Weber’in bürokratik örgütlenme modeline dayanan geleneksel yönetim anlayışı 1980’lere gelinceye kadar geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Özellikle sanayi devrimi öncesinde devletin kamuya yönelik olarak sunduğu hizmetler sınırlıdır. Bu dönemde kamusal hizmetler, temelde güvenlik eksenli olmak üzere sınırlı ölçüde eğitim, sağlık ve bazı yerel nitelikli hizmetlerden ibarettir. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar büyük ölçüde egemen olan bu anlayış, bu yüzyılın ortalarında zirveye ulaşmış ve kamu kurumlarının büyümesi, çeşitlenmesi ve hizmetlerin tür ve hacim bakımından artmasıyla sonuçlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. (Çevikbaş, 2012: 13-14)

Tablo 1: Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışı ile Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Karşılaştırması

	<i>Geleneksel Kamu Yönetimi</i>	<i>Yeni Kamu Yönetimi</i>
<i>Yapılar</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Katı örgüt yapısı ▪ Merkeziyetçi ▪ Katı hiyerarşi ▪ Geniş merkez 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Esnek örgüt yapısı ▪ Âdem-i merkeziyetçi ▪ Yumuşak hiyerarşi ▪ Dar merkez-Geniş çevre
<i>Roller, İlkeler, Politikalar</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yönetim (Administration) ▪ Örgüt merkezli ▪ Kurallara bağlı ▪ Sevk ve idare ▪ Sabit ücret ▪ Bürokrat tipi yönetici ▪ Az yetkili yönetici 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ İşletme (Management) ▪ Müşteri/Vatandaş merkezli ▪ Performans hedefli denetim ▪ Yönetişim ▪ Performansa bağlı ücret ▪ Girişimci yönetici ▪ Yetkilendirilmiş yönetici

Kaynak: (Eryılmaz, 2008; 26).

ABD’de Reagan’ın, İngiltere’de Thatcher’in politikalarını ve ideolojilerini ve de küresel neoliberal paradigmayı tanımlamak üzere kullanılan “Yeni Sağ” kavramı, Özal’ın yeni kamu yönetimi çizgisine ilham ve güç vermiştir. Tanıl Bora’ya (2005: 596) göre Özal, siyasal bir program ve görüşün sahibi olmaktan önce, o dönemde uluslararası mali kuruluşlar ve ondan öte küresel kapitalist sistemin yapısal dönüşüm süreci tarafından zorlanan ekonomik reform programının uygulayıcısıdır. Bu ekonomik reform programını uygulayabilmek için yönetimin de dönüştürülmesi gerektiğine inanan Özal, parti programının “Kamu İdaresi” başlığı taşıyan kısmının 30. maddesinde, bu inancını şu şekilde ifade etmiştir:

“Kamu idaresinin müessiriyetini arttırmak maksadıyla bugüne kadar yapılan çalışmalarda meselenin gerçek sebeplerine inilmediği için başarılı olunamamıştır. Vatandaşa sunulacak hizmetlerin etkili ve verimli olması kamu idaresinin süratle karar alabilmesine, basit ve formaliteden uzak bir şekilde çalışmasına bağlıdır. Bunun esasını devletin memuruna, memurun vatandaşa itimadı teşkil eder. İtimat esas, şüphe istisnai olmalıdır. Yetki ve sorumluluğun kamu hizmetinin gereklerine uygun olması şarttır. Değişik birimler tarafından aynı maksada dönük olarak yürütülen hizmetlerin bir arada toplanması, yetki ve sorumlulukların dağınıklıktan kurtularak teşkilatlanmada sadeleşmeye gidilmesi, bakanlık ve her seviyede teşkilat sayısının asgariye indirilmesi zorunludur. Buna mukabil kararların ve hizmetlerin aksamasına ve tıkanmasına sebep olan aşırı merkeziyetçi birimlerde ise yetki ve sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tesbiti gerekmektedir. Vatandaş işlerinin doğrudan yerinde çözülebilmesini teminen mahalli teşkilatların yetki ve sorumlulukları arttırılmalıdır. Ana hatlarıyla belirtilen bu

tesbitler ve hedefler, kanunların, mevzuatın ve teşkilatlanmanın bir bütün olarak dikkate alındığı, rasyonel bir idari reformun yapılmasını gerektirmektedir. Takip edeceğimiz iktisadi politikaya paralel olarak kamu sektöründe çalışanların sayısının artırılması yerine, memurların daha seçkin olmaları ve tatminkâr ücret almaları sağlanacaktır. Böylece milli ekonomide kayıplara sebep olduğu kadar, vatandaşlarımız için eziyet teşkil eden bürokratik formalitelerin de kendiliğinden asgariye indirilmesi veya ortadan kaldırılması temin edilmiş olacaktır.” (ANAP, 1983: 43-44).

Türkiye’de 1980 tarihi itibarı ile 1960’lı yıllarda başlayan ithal ikameci ve içe kapalı karma ekonomi modelinden, “24 Ocak Kararları”yla dışa açık liberal ekonomik modele geçilmesi süreci, idari reform anlayışı ve uygulamaları da etkileyip bu anlamda da bir değişim süreci başlatırken, bu süreç sadece yürütme erkini içine alan bir düzenleme değil top yekûn devleti yeniden düzenlemek isteyen bir anlayışı ortaya çıkmıştır (Yayman, 2005: 349).

Bilindiği üzere, 1980’lere kadar merkezîyetçi ulus devletlerde birçok kamusal hizmet kamu işletmeleri aracılığıyla sunulmaktaydı. Bu model, “Yeni Sağ”ın yükselişi, küreselleşme, yeni alım gücü olan pazar arayışları ve merkezîyetçi ulus devletlerin ulusüstü örgütlerin projelerinde yer almalarıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, gerçekleştirilmeye çalışılan reform, Türk devlet yapısını ve yönetsel sistemini ulusüstü örgütlenmelerin ve diğer küresel finans çevrelerinin talepleri doğrultusunda yeniden yapılandırmaktır. Böylece, devlet ve kamu yönetimi küçültülüp ve etkisizleştirilirken, yerel yönetimler ve sivil toplum güçlendirilip, serbest piyasacılık temel yaklaşım olarak benimsenecekti (Gül, 2005: 41). Özal da gerek parti programındaki ifadeleriyle gerekse kurmaylarıyla olan toplantılarında amaç ve vizyon olarak bu hedefleri gündem olarak belirlemişti.

Özal, Türkiye ekonomisini uluslararası pazarlarda rekabet eder hale getirmek için ekonomide temelli bir dönüşüm yaratması gerektiğinin farkındaydı ve bu dönüşüm için verimsiz ekonomi bürokrasisinin etkisizleştirilmesi gerektiğine inanıyordu (Acar, 2008: 197). ANAP dönemi reform hareketlerinin çıkış noktasını bu amaçlar çerçevesindeki düşünceler oluşturmaktadır. Yönetsel reformlara kaynak teşkil eden ilkeler; devlet kapsamının sınırlandırılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, yerinden yönetime geçilmeye başlanması ve piyasa ekonomisine önem verilmesidir (Heper, 2011: 259). Bu çerçevede, katı, hiyerarşik ve bürokratik “geleneksel kamu yönetimi” anlayışından esnek, piyasa temelli ve müşteri odaklı “kamu işletmeciliği” yaklaşımına doğru bir geçiş yaşanmıştır (Ömürgönülşen, 2014: 5).

1983-1991 yılları arasında tek başına hükümette bulunan ANAP’ın program ve politikaları bu dönemde, dikkatlerin devletten topluma kaymasında önemli bir rol oynamıştır. Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin (KİT) özelleştirilmesi, yetki devri, belediyelere fon aktarımı, serbest piyasa ekonomisinin ön plana çıkarılması gibi konular sivil toplum cephesine büyük kazanımlar getirmiştir. 1980’li yıllarda, devletin geleneksel olarak merkezi alanını oluşturan bürokraside önemli değişimler meydana gelmiştir. Özellikle serbest piyasa ekonomisiyle birlikte DPT gibi ekonominin lokomotifini durumdanda bulunan bazı bürokratik kurumlar ağırlıklarını kaybetmeye başlamışlardır. Özal’ın yürüttüğü liberal iktisadi politikalar bir bakıma bürokrasinin özellikle kumanda ekonomisi doğrultusunda sahip bulunduğu birikmiş deneyimini bir kalemde silerek adeta bürokrasinin içini boşaltmıştır. Özal, bürokratlarını özellikle Amerika eğitilmiş kişilerden seçmekteydi ve bunlar medyada “Özal’ın prensleri” olarak biliniyorlardı (Çaha, 2014: 571). Ayrıca neoliberal anlayışın bir yansıması olan yönetişim kavramının

yerleşmesi de bu yeni bürokratların uğraş alanlarından biri olmuştur. Böylelikle, bir kişi veya grubun tek taraflı olarak yönetme eylemini gerçekleştirmesi yerine, mevcut tüm aktörlerin yönetme işine katılması ve bu eylemin bir parçası olmaları süreci ortaya çıkmış oluyordu (Okçu, 2012: 11). Bütün bu çerçeve dahilinde, karar alma süreçlerine sivil toplumun özellikle de liberal anlamda iş çevrelerinin entegre edilmesi konusundaki çalışmalar da kamu yönetimi anlayışında amaçlanan dönüşümün göstergelerinden biri olmuştur.

Yerelleşme ve yetki devri konusundaki cesaret açısından da dönüşüm arzulayan Özal âdem-i merkeziyetçi bir anlayış geliştirmiştir. Bu bağlamda Özal'ın gerçekleştirdiği önemli reformlardan biri, yetkilerin merkezi yönetimden alınıp yerel yönetimlere devredilmesi sürecini başlatmak olmuştur. Özal, haklı olarak, demokratik bir yönetimin gerçekleştirilmesinin ancak âdem-i merkeziyetçi bir yönetim yapısıyla mümkün olduğunu düşünmekteydi. Bu çerçevede, ANAP iktidarları döneminde yerel yönetimler güçlendirildi ve Ankara'nın yerel yönetimlerin işlerine müdahalesi azaltıldı. Bu çerçevede Özal, özellikle eğitim, sağlık ve kamu düzeninin sağlanması gibi görev ve hizmetleri yerel yönetimlere bırakmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmekteki temel düşüncesi, ancak daha fazla hareket serbestisi kazanmakla, yerel menfaatler, kültür ve ekonomi yerel siyasete hâkim olabileceğiydi (Ataman, 2014: 592-593). Özal'ın âdem-i merkeziyetçi kamu yönetimi düşüncesinin bir yansıması olarak ANAP'ın 1983 tarihli parti programında 34 numaralı "Mahalli İdareler" başlığı taşıyan bölümde şu ifadeler yer verilmiştir:

"Mahalli idareler, il, belediye ve köylerimizin müşterek mahalli ihtiyaçlarının sağlanmasında ana kuruluşlardır. Kamu idaresinde merkeziyetçiliğin azaltılmasını; bilhassa hizmetlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için mahalli idarelerin yetkiler ve imkânlar yönünden güçlendirilmesini zorunlu görüyoruz." (ANAP, 1983: 43-44).

Yerel yönetimlerin hizmet alanlarının genişlemesi ve bu durumun yeni bir yönetsel yapılandırmayı gerektirmesi neticesinde 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı kanunla¹⁰ büyükşehir belediyelerinin yönetim yapısı, hukuki statüsü ve görevleri düzenlenmiştir (Aktel ve Memişoğlu, 2005: 29). 1984'te aşırı kentleşmenin sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla İstanbul, Ankara, İzmir'de büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Bunlara daha sonra çıkarılan yasalarla başka iller de katılmıştır. Halka daha iyi hizmetler sağlayabilmek ve siyasal katılım için yeni alanlar açmak amacıyla büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyelerinden oluşan iki katmanlı bir sistem oluşturulmuştur (Findley, 2014: 354). Belediye hizmetlerinin etkin ve verimli sunulması, düzenli kentleşmenin gerçekleştirilmesi ve yerel halkın hizmetlere daha etkin katılımı amacıyla getirilen büyükşehir belediyesi düzenlemesiyle Türk yerel yönetimler sistemi çeşitlenmiş ve aynı belde sınırları içinde büyükşehir ve ilçe belediyesi olmak üzere iki yeni örgütlenme tarzı ortaya çıkmasıyla, büyükşehir belediyesi, belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan şehirleri, ilçe belediyesi ise, büyük şehir belediye sınırları içinde kalan ilçelerde kurulan belediyeler olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Büyükşehir Belediye Yönetimi, bir başkan, ilçe belediye başkanları ve ilçe belediye meclislerinin en çok oy alan beşte bir üyesinden oluşan bir belediye meclisinden oluşmuştur. Bunun dışında başkan adına onun sorumluluğu ve direktifleri altında hizmetleri yürütmekle görevli atanmış ve güçlü bir genel sekreterlik oluşturulmuştur. Büyük Şehir Belediye Encümeni ve yasayla getirilen iki eşgüdüm birimi olan Altyapı Koordinasyon Kurulu ve Ulaşım Koordinasyon Kurulu da tamamen

¹⁰ Kanun için bkz. (Resmi Gazete, 1984: 1-10).

atamayla oluşturulmuştur. 3030 sayılı yasayla büyük şehir belediye başkanına, hem büyük şehir hem de ilçe belediye meclislerinin kararlarını veto etme yetkisi tanınmış, meclislerin de buna üye tam sayılarının üçte ikisi ile direnme hakkı verilmiştir. Bu yasanın uygulanması için çıkarılan yönetmelikte ise, yasada öngörülmeyen bir biçimde büyük şehir belediye başkanına “tadilen tasdik” yetkisi verilmiş, başkanın ve atanmış bürokratların yetkileri arttırılmıştır (Aydınlı, 2003: 76).

Belediye gelirleri, 1984-1993 yılları arasında (ve sonrasında) önemli oranda artış göstermiştir. Batı’daki eğilimlerin de etkisiyle yerel yönetimlere yaklaşımda “etkinlik” ilkesinin öne çıkarılması, belediye uygulamalarında ve mali yapısında da kendini göstermiştir. Bu çerçevede, yerel hizmetlerin yerinde karşılanması ve sorunların yerinde çözümlenmesinin kamuda etkinliği arttıracığı öngörülerek yerel yönetimlere özel bir önem verilmiştir. Yerel yönetimlere verilen önemin bir gereği olarak mali yapının iyileştirilmesinin yanı sıra, 1984 sonrasında belediye sınırları içinde yaşayan nüfusun toplam nüfus içindeki payının giderek artması da, yerel hizmetlerin miktar ve kalite olarak iyileştirilmesini ve yerel yönetimlerin gelirlerinin arttırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu amaçla merkezi yönetimin mevcut vergi gelirlerinden nüfus esasına göre verilmekte olan genel bütçe paylarına ek olarak, Büyükşehir belediyelerine o ilde toplanan vergilerden ayrı bir pay verilmesi, Emlak Vergisi toplama yetkisinin belediyelere devredilmesi, ayrıca akaryakıt tüketim fonu ve benzeri fonlardan bu idarelere ek kaynak ayrılması gibi uygulamalarla belediyelerin artan yerel ihtiyaçlarına cevap verebilmesine imkân tanınmıştır (Aydınlı, 2003: 79).

Bütün bu reformlarla, 1980’lerde ANAP belediyeciliği olarak tanımlanan “iş bitirici belediyecilik” anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu anlayışa göre belediye gelirlerinin arttırılması için yerel yönetimlere imar yetkisi verilmiş, yatırımlar için iç ve dış borçlanma olanağı sağlanmıştır. Devleti küçültme politikaları çerçevesinde, belediye şirketlerinin oluşturulması mali özerklik alanını genişletmiş, hizmetlerin ihale usulüyle taşeronlara gördürülmesi özelleştirme yöntemi olarak kullanılmıştır (Yaman ve Ekşi, 2010: 303).

Sosyal politikalarını dar ve sabit gelirli (onun deyimiyle “orta direk”) kesime göre belirleyen Özal, gelir dağılımını yapısal reformlarla düzeltmek yerine popülist politikalar uygulamıştır. Örneğin, imar affı kapsamında yaklaşık iki milyon kişiye tapu dağıtılmış, ithal edilen lüks mallardan ve turistik amaçlı yurt dışı gezilerinden “Toplu Konut Fonu” adına vergiler alınmıştı. Bu vergilerle dar gelirli ailelere konut yapılması düşünülmüş, ancak bu amaca ulaşamamıştır. Aynı şekilde, ithal edilen lüks mallardan alınan vergilerden oluşturulmuş yoksul ve dar gelirli kesimlere yardım amaçlı “fakir fukara fonu” olarak bilinen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu’nu kurulmuştu. Özal, sosyal adaleti zenginlerden daha fazla vergi toplayarak her çeşit lüks tüketim maddelerinden topladığı vergileri dar gelirli ve sabit ücretli kesime hizmet şeklinde aktarma biçiminde düşünmüş ve bu yönlü politikalar uygulamaya çalışmıştır. Bir başka deyişle, sosyal adaleti toplumsal sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları gidermede görmekteydi. Ancak, temel sosyal hizmetler içinde yer alan örneğin sağlık ve eğitim hizmetlerinin –bu dönemde– hem kalitesi düşmüş hem de kar amacı güden kurumlar haline gelmiştir. Bunun yanında, yüksek enflasyon, ekonomide yaşanan yolsuzluklar, vergi kaçakçılığı ve “zengini kayırma” gibi olumsuzluklar göz önünde bulundurulduğunda Özal’ın sosyal adalet konusunda başarılı olduğu söylenemez (Uluç, 2014: 123).

Yukarıdaki gerçeklikle bağlantılı olarak şüphesiz, bu dönemde kamu yönetimi anlayışında yaşanan en büyük olumsuzluk ise teftiş ve denetim mekanizmalarının yeterince kullanılmamasından dolayı artan yolsuzluk olayları olmuştur. Bu çerçevede Özal iktidarları döneminde ahlaki yozlaşma, rüşvetin yaygınlaşması bir yana adeta rüşveti teşvik eden “*benim memurum işini bilir*” yönlü açıklamaların ne liberal anlayışla ne de muhafazakâr değerlerle örtüştüğü söylenemez. Bu anlayışla adeta “para kazanmak söz konusu ise gerisi pek önemli değildir” tarzı bir oportünizmi (fırsatçılık) toplumun gündemine getirmiş olmasından dolayı birçok çevre 1980’li yıllarda, Türkiye’de, piyasanın çok keyfi, kuralsız ve yasadışı bir gelişme gösterdiğini dile getirerek, Özal hükümetleri döneminde burjuvazinin, yasal olmayan ve yasalara uydurulan yollarla bir sermaye birikimine gittiğini iddia etmektedir (Özkazanç, 2005: 638). Uyuşturucu kaçakçılığında elde edilen kara paranın sistemin içine çekilmesi, hayali ihracat, kamu bankalarının içinin boşaltılması, ihale mafyası, vergi kaçırma gibi yasadışı uygulamaların yanında; kişiye özel teşvik ve kararnameler, sermaye lehine düzenlemeler ve faiz gelirleri gibi haksız yollarla yasaya uydurulan düzenlemeler ciddi anlamda eleştirilmiştir (Uluç, 2014: 125-126). Bu uygulamaların sonucu olarak, “dava adamı” yerini “teknik adam”a, “ilkesel ideolojik duruş” yerini “iş bitirici” anlayışa bırakmıştır (Bora, 2005: 599). Bütün bu olumsuzluklar bir yana, o güne kadar birçok mal, özellikle elektronik eşyanın ancak kaçak yollardan Türkiye’ye girebildiği düşünüldüğünde, Özal hükümetleri döneminde Türkiye ekonomisinin rekabet koşullarıyla buluşturulduğu, ekonominin dışa açılarak, halka yeni ekonomik fırsatlar sunduğu çok açık bir gerçekliktir. Dış ticaret ve bankacılıktan, iletişim ve turizme kadar çeşitli alanlarda Türkiye ekonomisinin dünya ile bütünleşmesinin zemini oluşturulduğu Özal hükümetleri döneminde. Türkiye yabancı sermaye ve finans çevrelerinin daha olumlu baktığı bir ülke olmaya başlamıştır (Uluç, 2014: 126).

Bütün bu politikaların bir sonucu olarak ve küresel gelişmelerin de etkisiyle, 1970’li yıllardan itibaren iktisaden egemen bir sınıf olmakla birlikte, ekonomik gücü oranında kültürel ve siyasal bir üstünlüğe sahip olamayan Türk burjuvazisi, 1980 sonrasında kültürel ve siyasal üstünlüğü de ele geçirmeye başlamanın, bir başka ifadeyle, hegemonik bir güç olmanın zeminini de kazanma şansını elde etmiştir (Vergin, 2003: 85-86). Son tahlilde bütün eleştirilere rağmen Özal’ın, 1980-1993 yılları arasındaki dönemde Türk toplumuna, ana hatlarıyla dünyayla bütünleşen bir iktisadi anlayışı, devlet memurluğu zihniyetinden kurtulup ekonomik girişimciliğe yönelme zihniyetini, bireylerin kendi haklarını ve hukuklarını devletinkinin önüne çıkarma cesaretini aştığı yalın bir gerçeklik olarak ortada durmaktadır (Çaha, 2012: 147).

Sonuç

Turgut Özal ve partisi ANAP, ekonomik anlamda sürdürülen bir dönüşüm sürecinin mimarı olmasının yanı sıra kamu yönetimi açısından da birçok algının değiştirilmesi konusunda önemli bir rol üstlenmiştir. Özal, piyasadan devlet müdahalesinin kaldırılması ve tam rekabet piyasasının temini politikalarıyla ekonomiye yeni bir soluk getirmeye gayret gösterirken, aynı zamanda devletin faaliyet alanını daraltarak yönetimde de etkinlik sağlamaya çalışmıştır.

Yönetimde etkin ve verimli olunabilmesi adına devlet eliyle yürütülen birçok kamu hizmeti özel sektöre devredilip devletin faaliyet alanı ve yükü hafifletilmiştir. Böylelikle hantallaşan bürokrasinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapılan özelleştirmelerle vatandaşın daha hızlı ve verimli hizmet alması amaçlanmıştır. Neo-liberal ilkeler çerçevesinde gelişen yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu işletmeciliği ve yönetim değerlerini birer birer Türk kamu yönetimi sistemine entegre etmeye gayret gösterilmiştir. Bu ilkelerin ortaya çıktığı ülkeler olan ABD ve

İngiltere’de eğitim görmüş yeni ve genç bir bürokrat kadro önderliğinde yapılan bu hamlelerle Türkiye’nin küresel sermayenin önemli merkezlerinden birisi olması hedeflenmiş ve bunun gerektirdiği yönetsel reformlar üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Özal, ekonomi ile yönetimi birbirinden ayırmamış, biri için uygulanacak reform hamlelerinin diğerinden tecrit edilemeyeceğine inanmış ve reformlarını sağlam ve istikrarlı kılabilmek adına bu iki alana yaymıştır.

Âdem-i merkezileşme ve yetki devri konularında da istekli davranan Özal, kamu bürokrasisinin merkezîyetçi ve statükocu yapısının bertaraf edilmesine yönelik olarak yeni yerel yönetim birimleri oluşturmuştur. Bu uygulamaları sebebiyle devletin üniter yapısını değiştirmek istediği yönünde gibi tepkilere maruz kalsa da mücadelesinden vazgeçmemiştir. Bir bütün olarak bakıldığında, Türkiye’de liberal-muhafazakâr bir anlayışı yeni bir solukla canlandıran ve “Yeni Sağ” hegemonyanın inşasına liderlik eden Özal’ın liberal-muhafazakârlığı doktrinel bir paradigmayı oluşturmaktan çok, döneminin özgün içsel ve dışsal koşulları içerisinde pragmatik bir anlayışla çağın gereklerine göre hareket eden, muhafazakâr yanı ağır basan ve liberal değerlere inanan ancak uygulamada aynı ölçülülüğü göster(e)meyen bir siyaset anlayışına denk düşmektedir. Özal, muhafazakâr kimliğine rağmen adam kayırma, torpil, rüşvet, patronaj ilişkileri, yolsuzluklar, anayasal kurumlar arası siyasi ve hukuki ilişkiler gibi konularda iktidarının çeşitli zamanlarında gerekli hassasiyeti ve tutarlılığı göster(e)memiş, zaman zaman bu tür durumları meşru gören/teşvik eden tavır ve davranışlar sergileyebilmiştir. Bu anlamda, ahlaki liberalizm konusunda Özal gerekli başarıyı gösterememiştir.

Özal, iktisadi politikalarında ve uygulamalarında girişim özgürlüğü, serbest piyasa ve özelleştirme gibi liberal ekonomi ilkelerine büyük önem vermiş ve bu alanda önemli başarılar sağlamıştır. Ancak, düşünce özgürlüğü, çoğulculuk ve sivil toplum gibi siyasi liberalizm konularında ise, ekonomik liberalizmde olduğu kadar başarılı olamamıştır. Bu kısmi başarısızlıkta, Özal’ın muhafazakâr kimliğinin bazı durumlarda liberal kimliğinin önüne geçmesi, ordunun sivil yönetime geçildikten sonra bile hem anayasal kurumlarla hem de sözlü ya da fiili durumlarla siyasete müdahale geleneğinin açık ve/veya da örtük olarak devam ediyor olması, Kürt muhalefetinin içinden çıkan ve 1980 yıllarla birlikte Türkiye’de düşük yoğunluklu çatışma konsepti çerçevesinde terör saldırıları yapan PKK terör örgütünün güvenlik açısından yarattığı istikrarsızlık ortamının da rolü vardır.

Sonuç olarak bakıldığında, düşüncelerinde ekonomik alanda serbest pazarı, sosyal alanda muhafazakâr değerleri, siyasi alanda –özellikle din ve vicdan hürriyeti bağlamında– liberal değerleri savunan Özal, iktidarı döneminde, o güne kadarki Cumhuriyet tarihinde, kamu yönetimi anlayışı ve uygulamalarında da en radikal değişimlere imza atan siyasi bir kişilik olarak Türk siyasi hayatında iz bırakan bir lider olmuştur.

KAYNAKLAR

- ACAR, Feride (2008), “Turgut Özal”, Türkiye’de Liderler ve Demokrasi, Zuhal Bilgin (Çev.), Metin Heper, Sabri Sayarı (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, ss. 185-205.
- AHMAD, Feroz (2014), Modern Türkiye’nin Oluşumu, 12. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKTEL, Mehmet ve MEMİŞOĞLU, Dilek (2005), “Yerel Yönetim Reformlarının Başarısızlık Nedenleri”, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I: Reform, Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss. 21-38.
- ALP, Salih (2009), “Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör”, Maliye Dergisi, Sayı: 156, ss. 265-279.
- ANAP (1983), Anavatan Partisi Programı: Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı (1983), Tisa Matbaası, Ankara.
- ARSLAN TALAT, Nagehan (2010), “Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: “Yeni Kamu Yönetimi”, Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 11, Sayı: 2, ss. 21-38.
- ASHFORD, Nigel (1990), “Reaganomics and Thatcherism: From Ideas to Policy”, His Spoke at the Heritage Foundation (November 7, 1989), The Heritage Foundation, England, pp. 1-8., http://www.thf_media.s3.amazonaws.com/1990/pdf/hl248.pdf, (Erişim tarihi: 18 Eylül 2015)
- ATAMAN, Muhittin (2014), “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar”, Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, 5. bs., Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Ed.), Savaş Yayınevi, Ankara, ss. 589-604.
- AYDINLI, Halil İbrahim (2003), “1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 5, ss. 73-86.
- BALTACI, Cemal (2004), “Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 9, Sayı: 2, s. 359-373.
- BERKTAY, Fatmagül (2010), “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız İdeoloji, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler, 4. bs., H. Birsen Örs (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 47-114.
- BORA, Tanıl (2005), “Turgut Özal”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm, C. 7, Tanıl Bora, Murat Yılmaz (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 589-601.
- BUĞRA, Ayşe (2013), Devlet ve İşadamları, 8. bs., Fikret Adaman (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- CLARK, Anthony (2013), “Were Margaret Thatcher and Ronald Reagan Inseparable Political Allies?”, History In The Making, Vol. 2, No: 2, pp. 21-29.
- ÇAHA, Ömer (2012), Dört Akım Dört Siyaset, 5. bs., Orion Kitabevi, Ankara.

- ÇAHA, Ömer (2014), “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983-1991)”, Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, 5. bs., Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Ed.), Savaş Yayınevi, Ankara, ss. 569-588.
- ÇAVDAR, Tefvik (2013), Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze, 5. bs, İmge Yayınları, Ankara.
- ÇEVİKBAŞ, Rafet (2012), “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye”, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, C. 1, Sayı: 2, ss. 9-32.
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa (2005), Sosyal Bilimler Sözlüğü, 6. bs., Adres Yayınları, İstanbul.
- ERDOĞAN, Mustafa (2005), “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Liberalizm, Tamlı Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 23-26.
- ERTÜZÜN, Tefvik (1988), Özal Ne Dedi, Ne Oldu, ABC Ajansı, İstanbul.
- ERYILMAZ, Bilal (2008), Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar, Okutman Yayıncılık, Ankara.
- FEDAYİ, Cemal (1999), “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 25, ss. 462-473.
- FINDLEY, Carter V. (2014), Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007), 3. bs., Güneş Ayas (Çev.), Timaş Yayınları, İstanbul.
- GAMBETTİ, Zeynep (2009), “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 40, ss. 145-166.
- GÜL, Hüseyin (2005), “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısına Âdemi Merkezileşme-Küreselleşme Dinamikleri ve Yönetimi Geliştirme Açılımlarından Bakış, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I: Reform, Hüseyin Özgür, Muhammet Kösecik (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss. 39-45.
- GÜLER, E. Zeynep (2010), “Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, 4. bs., H. Birsen Örs (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 117-162.
- HEPER, Metin (2011), Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açılardan..., Kadriye Göksel (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul.
- HEYWOOD, Andrew (2007), Siyaset, 14. bs., B. Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla (Çev.), Adres Yayınları, İstanbul.
- HEYWOOD, Andrew (2012), Siyasetin Temel Kavramları, 5. bs., Hayrettin Özler (Çev.), Selçuk Durgut (Ed.), Adres Yayınları, Ankara.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1957), “Conservatism as an Ideology”, The American Political Science Review, Vol. 51, No. 2, pp. 454-473.

- KARPAT, Kemal H. (2013), *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, 2. bs., Güneş Ayas (Yay. Haz.), Timaş Yayınları, İstanbul.
- KIRK, Russel (2005), “Süreklilik ve Değişim”, Faruk Çakır (Çev.), *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, ss. 11-26.
- KÖROĞLU, Ahmet (2012), “Türkiye’de 1990’lı Yıllarda Ortaya Çıkan Siyasi Liberalizm Pratikleri”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, C. 2, Sayı: 3, ss. 121-122.
- MUTLUSU, A. Faruk (2010), “Anavatan Partisi: Güçlü İktidardan Tükenişe”, *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, Turgay Uzun (Der.), Orion Kitabevi, Ankara, ss. 375-390.
- OKÇU, Murat (2012), “Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram: Yönetişim”, *Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi*, Fatma Neval Genç (Ed.), Ekin Yayınları, Bursa, ss. 9-29.
- OKUTAN, M. Çağatay (2006), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr Demokrat mı, Hıristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu Mu?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, Sayı: 1, ss. 307-324.
- OKUTAN, M. Çağatay ve TEKİN, Yusuf (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Orion Kitabevi, Ankara.
- ORAL, Naciye ve ERDOĞAN, Selami (2014), “Turgut Özal Dönemi Türkiye’de Siyasi Liberalizm”, *Journal of Business Economics and Political Science*, Vol. 3, No: 6, ss. 35-53.
- ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Uğur (2014), *Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği*, 2. bs., Muhittin Acar, Hüseyin Özgür (Ed.), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss. 3-43.
- ÖZKAZANÇ, Alev (2005), “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, C. 7, Tanıl Bora, Murat Gültekinçil (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 634-657.
- PEHLİVAN, Osman (2009), *Kamu Maliyesi*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- RESMÎ GAZETE (1983), *Milletvekili Seçimi Kanunu*, Kanun No: 2839, Kabul Tarihi: 10/6/1983, Yayımlı Tarih: 13/6/1983, Sayı: 18076.
- RESMÎ GAZETE (1984), *Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*, Kanun No: 3030, Kabul Tarihi: 27/6/1984, Yayımlı Tarih: 9/8/1984, Sayı:18453.
- TAYYAR, Ayşegül ve ÇETİN, Birol (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, ss. 107-120.
- TÜRK, Hasan Bahadır (2008), “İdeoloji”, *Siyaset*, 9. bs., Mümtaz’er Türköne (Ed.), Lotus Yayınevi, Ankara, ss. 105-145.
- ULUÇ, A. Vahap (2014), “Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 12, Sayı: 23, ss. 107-140.

- VERGİN, Nur (2003), *Siyasetin Sosyolojisi*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- YAMAN, Süleyman ve EKŞİ, Ali (2010), “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21, ss. 295-307.
- YAYLA, Atilla (2005), “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, C. 7, Tanıl Bora, Murat Yılmaz (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 584-588.
- YAYLA, Atilla ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1998), “Türkiye’de Liberalizm”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 10-11, ss. 52-64.
- YAYMAN, Hüseyin (2005), *Türkiye’nin İdari Reform Politikası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YELDAN, Erinç (2008), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, 13. bs., İletişim Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Ahmet (2005), “Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Devlet Toplum İlişkileri, Toplumsal Sınıf Merkezli Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. XX, Sayı: 1, ss. 107-140.
- YÜCEL, M. Serhan (2006), *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- YÜREKLİ, Feridun (2007), *Globalleşen Dünyada Liberalizm, Yeni Sağ ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- ZURCHER, Erik Jan (2005), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.